

TANAC U POKLADAMA PUNTA KAO OBREDU PRIJELAZA

TVRTRKO ZEBEC
Institut za etnologiju i folkloristiku
41000 Zagreb, Kralja Zvonimira 17

UDK 394.3:394.25 (497.5 Puntat)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 1.III.1994.

Elementi inicijacija u pokladnim običajima značajni su u životu stanovnika Punta na otoku Krku. Interpretirajući te običaje pomoću modela van Gennepove teorije o trodjelnoj strukturi obreda prijelaza, autor uočava neobično velik intenzitet uložene energije pojedinaca i zajednice. Kako ples ima istaknuto mjesto u pokladnim običajima *mesopust* se promatra i kao plesni događaj. Težište interpretacije plesnog događaja pomiče se od općeg pogleda na zbivanje, prema najužem, kinemičkom dijelu plesa, po uzoru na analizu A. F. Snyder. Po svojim svojstvima, *tanac* ima posebno mjesto u plesnome događaju.

Plesni događaji u pokladnim (mesopusnim) običajima Punta prvi put su bili predmet istraživanja 1991. g. (Zebec, 1991)¹. Već tada su uočeni elementi inicijacija u pokladnim običajima. Analiza tih običaja van Gennepovom teorijom obreda prijelaza pruža novo, kompleksnije tumačenje običaja, a tradicijski ples *tanac* izdvaja iz plesnog repertoara Punta kao jedinstveni ples. Istraživanjem poklada na otoku Krku u veljači 1994. g., podaci su dopunjeni, a rezultati ukazuju na potrebu daljnje kontinuiranog istraživanja.

¹ Taj članak donosi prikupljeno gradivo i tumačenje puntarskoga mesopusta u svjetlu dotadašnjih istraživanja poklada te prikaz plesnog repertoara i plesnih događaja.

TEORIJSKA OSNOVA

Teorija obreda prijelaza koju je Arnold van Gennep postavio početkom stoljeća smatra se jednim od osnovnih dostignuća u proučavanju obreda².

Van Gennep je shemom obreda prijelaza podijelio obrede na obrede *separacije*, *tranzicije* i *inkorporacije*, odnosno na *predliminalne*, *liminalne* i *postliminalne* obrede (van Gennep, 1960, u: Čapo Žmegač, 1993:85). Razlikuje dakle tri faze - *odvajanje*, *prijelaz* i *uključivanje*, koje nisu u svim obredima prijelaza jednako razvijene. Može se dogoditi da tranzicijsko, prijelazno ili marginalno razdoblje postane neovisno i tako podvostruči shemu obreda (ibid.)³. Jedan od primjera podvostručene sheme koji navodi van Gennep jest ceremonijalni ciklus adolescencija-zaruke-brak, u kojem su zaruke prijelazno razdoblje. Drugi primjer je primjer cjeline poklade-Korizma-Uskrs, u kojemu je Korizma prijelazno razdoblje. U oba primjera prijelazna razdoblja, zaruke, odnosno Korizma, imaju posebnu seriju obreda odvajanja, prijelaza i sastajanja.

Jedna od važnih postavki ove sheme jest da istraživanje obreda treba promatrati u kontrastu i u kontekstu drugih obreda, a ne izolirano ili izdvajanjem njegovih pojedinačnih dijelova, jer jedino tako dobivaju značenje i jedino tako je moguće otkriti njihov položaj u dinamičnoj "ceremonijalnoj cjelini" (van Gennep, 1960, prema Čapo Žmegač, 1993:78).

Osim obreda u kojima se može pronaći struktura prijelaza koja pokazuje promjene vezane uz životni tijek pojedinca, postoje obredi vezani uz kozmičke promjene - solsticije, ekvinocije, promjene godišnjih doba, mjeseci i godina (ibid.:79). Van Gennepovu interpretaciju obreda značajno su dopunili E. Chapple i C. Coon. Oni se sintagmom *obredi prijelaza* služe isključivo za obrede usredotočene na pojedinca, a obrede koji su skupni događaji nazivaju *obredima intenzifikacije*. Prvi su obredi jedinstveni događaji ljudskoga života, a drugi se, vezani uz godišnja doba i periodičke događaje što ih donose promjene u ljudskoj aktivnosti, ponavljaju u određenim dužim ili kraćim ritmovima i okupljaju čitavu zajednicu (Čapo Žmegač, 1993:79).

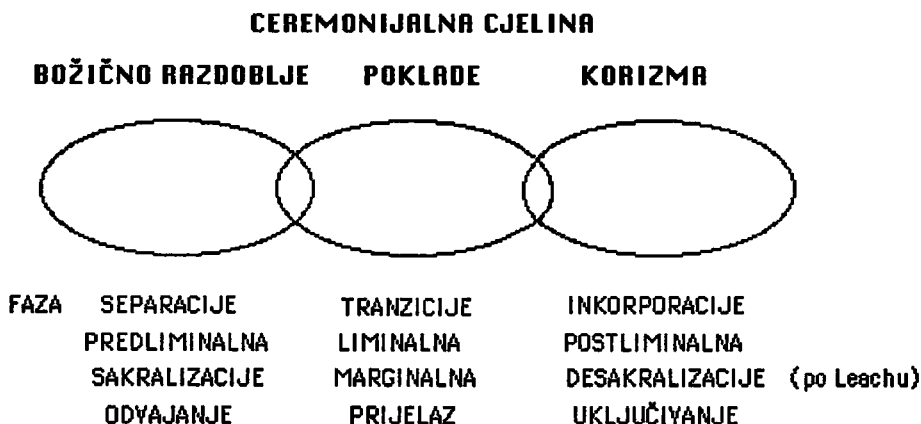
Sada ću razmotriti pokladne običaje u ceremonijalnoj cjelini: božićno razdoblje-poklade-Korizma gdje bi oni tvorili prijelaznu, odnosno fazu tranzicije.

J. Cazeneuve tvrdi da se marginalna faza može realizirati kao oslobađanje od svih pravila ili suprotno tome, kao jačanje pravila. Na primjeru naše cjeline to znači da se

² Nešto više o toj teoriji pišu M. Vodopija (1976), koji analizira zbivanja oko mature kao *rite de passage* i J. Čapo Žmegač (1993), koja obrađuje hrvatske korizmeno-uskrnsne običaje. Iako je teorija prijelaza općepoznata etnologima i antropologima, J. Čapo Žmegač prva ju je u Hrvatskoj primijenila na godišnje običaje. Tumači van Gennepov model i njegovu univerzalnost, razrađuje shemu obreda prijelaza po teoriji Jeana Cazeneuvea, te tako interpretira hrvatske korizmeno-uskrnsne običaje.

³ E. Leach, u svojoj analizi ljudskoga shvaćanja vremena, kao funkciju blagdana navodi da oni dijele vrijeme na sveto (blagdansko) i svjetovno (obično), a prijelaze iz tih faza označava obredima *separacije* od stare i obredima *inkorporacije* u novu fazu. Obred promatra kao prijelaz iz svjetovnoga u sveto stanje, a tri obredne faze, za razliku od van Gennepa, naziva fazom *sakralizacije*, *marginalnom* fazom i fazom *desakralizacije* (Leach, 1961, prema Čapo Žmegač, 1993:86).

SLIKA 1. PRVI STUPANJ SCHEME OBREDA PRIJELAZA PO VAN GENNEPU

poklade u marginalnoj fazi ostvaruju kao oslobađanje od pravila, a Korizma u marginalnoj fazi cjeline poklade- Korizma-Uskrs, kao jačanje pravila (usp. Čapo Žmegač, 1993:86).

INTERPRETACIJA POKLADNIH OBIČAJA U PUNTU U SVJETLU TEORIJE PRIJELAZA

Pokladno razdoblje i običaje u Punta također je moguće interpretirati na temelju teorije prijelaza odnosno obreda intenzifikacije. Promatrani *godišnji običaji* značajni su za cijelu zajednicu i u njima članovi sudjeluju *skupno*, no time nije isključena važnost obreda za članove kao pojedince. Dapače, za znatni dio članova zajednice sudjelovanje u spomenutim obredima pitanje je časti. Tako ti obredi poprimaju oznake *životnih obreda prijelaza*; te ih stoga treba analizirati i kao *pojedinačne*.

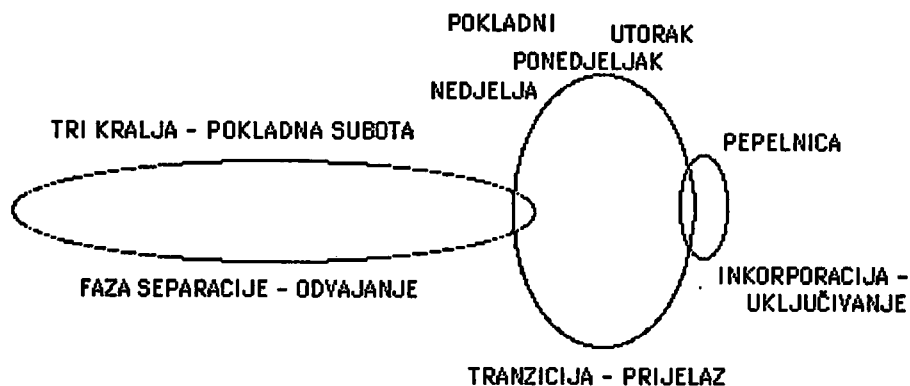
Interpretacija će, dakle, pokazati dvije dimenzije pokladnih običaja - skupnu dimenziju obreda intenzifikacije i pojedinačnu dimenziju životnih obreda prijelaza.

Poklade, kao fazu tranzicije spomenute veće ceremonijalne cjeline, možemo dalje promatrati kao samostalnu cjelinu koja se ponovo sastoji od tri faze. Shema je tako podvostručena. Razdoblje od Tri kralja do pokladne subote tvorilo bi tada fazu separacije (odvajanja), dani od pokladne nedjelje do pokladnoga utorka faza su tranzicije (prijelaza), a Pepelnica čini fazu inkorporacije (uključivanja).

SLIKA 2. DRUGI STUPANJ SCHEME OBREDA PRIJELAZA PO VAN GENNEPU

CEREMONIJALNA CJELINA POKLADA

Vrijeme po intenzitetu izvedbe u obredima

I. Faza separacije/odvajanja

Faza separacije/odvajanja razdvaja sveti prostor i sveto vrijeme od profanoga ili svjetovnoga i ujedno mijenja vrijednost vremena (Turner, 1989:44). U božićnome razdoblju vrijeme je kroz dane koji prethode Božiću, preko Božića, *Stipanja*, *Starog* i *Mladog leta* bogatije događanjima, a molitva blagdanska slavlja i ponašanje su intenzivniji. Između Sv. Katarine i Tri kralja u ophodima po selu u prošlosti su se izvodile *koledve* - nabožne, koledarske pjesme na vjerske odnosno legendarne motive ili se molilo, ako je u kući bila žalost (Bonifačić, 1990:53). U doba socijalizma ti događaji gube na značenju, običaj *koledvanja* postepeno zamire i gubi se, ali se zato subotnje zabave gotovo redovito održavaju (čak i u Adventu)⁴.

Ipak, fazu separacije u našem primjeru označuju ophodi maškara sa skupljanjem jaja i kobasica, svakog četvrtka iza Tri kralja i plesne zabave subotama. Zbivanja se intenziviraju što se više približava faza tranzicije/prijelaza. Okupljaju se *kumpanije*, najčešće generacijski određene družine i zajednički biraju masku koju će nositi kao zakrbuljena

⁴ Istražujući poklade na Krku u veljači 1994. utvrdio sam čvrstu vezu između koleda i poklada u Jurandvoru. Kazivači naglašavaju kako u njih nema pokladnih zbivanja, ako se prethodno ne ide u koledve. U Jurandvoru ove običaje ne održavaju posljednjih četiri, pet godina, no sjećanja kazivača su vrlo svježja i postoji želja za obnavljanjem običaja. Kazivači u Dobrinju kažu da se tamo ne ide u koledve, te da je po tome poznata Dubašnica. Čvrsto utvrđeni tradicijski modeli iz prošlosti doživljavaju promjene, a intenzitet pojedinih običaja danas varira od mjesta do mjesta.

skupina. Uz duge pripreme, planove i dogovore kojima se mještani posebno vesele (ibid.:45), mijenja se vrijednost vremena prethodnoga, božićnog razdoblja, u ne tako zgusnuto pokladno vrijeme, te priprema cijela zajednica za glavna pokladna zbivanja - prijelaznu fazu.

Već u razdoblju separacije može se uočiti podijeljenost sudionika obreda po skupinama. Skupine su podijeljene po dobnim i statusnim odrednicama. Jednu skupinu čine djeca predškolske i školske dobi; drugu, djevojke i momci koji su završili osnovnu školu i kojima je dozvoljeno u parovima izlaziti u društvo - oni tvore skupinu koja sudjeluje u *kordiji*. Treću skupinu čine *mesopustari* - mladi parovi koji su se vjenčali tijekom protekle godine.

Razdoblje separacije/odvajanja podrazumijeva simboličko ponašanje, promjene stvari, odnosa i svjetovnih procesa - odvajanje obrednih subjekata (novaka, članova, neofita ili "inicijanata") od njihova prijašnjega društvenog statusa (Turner, 1989:44). Sudionici *kordije* i *mesopustari* dvije su skupine pojedinaca čija se izdvojenost u tom razdoblju ogleda u posebnim društvenim ulogama, a za nadolazeće obrede odvojeno se dogovaraju i pripremaju.

Pojedinci, članovi skupine koja održava *kordiju*, dogovaraju se međusobno, momci s djevojkama, o tome tko će s kime ići u *kordiju*, a svi zajedno o organizaciji cijele *kordije*⁵. *Mesopustari* se u istome razdoblju separacije na sličan način dogovaraju o održavanju pokladne povorke, o izradi mesopusnoga lutka *Frane*, o svojoj skupnoj maski, o sastavljanju *napovidi* te o cjelokupnoj organizaciji pokladnoga utorka i Čiste srijede (Pepelnice).

U fazi separacije svi drugi članovi zajednice sudjeluju u subotnjim zabavama s tombolama, maskirani ili ne, u iščekivanju glavnih pokladnih zbivanja od nedjelje do utorka - faze tranzicije/prijelaza.

II. Faza tranzicije/prijelaza

Oslobađanje od pravila, koje postoji u cijelome pokladnom razdoblju, pojačava se i izrazito je naglašeno u fazi tranzicije/prijelaza, od pokladne nedjelje do utorka.

Prateći obrede koji se u ta tri dana odvijaju, može se, još izrazitije nego u fazi separacije, uočiti da se u okviru godišnjega obreda intenzifikacije zbivaju i životni, pojedinačni obredi prijelaza.

Osim na pokladni utorka, kad u pokladnoj povorci i glavnome pokladnom događaju, osudi *Frane*, te plesu iza toga, sudjeluje cijela zajednica, strogo je odijeljeno vrijeme kada pojedine skupine pojedinaca-sudionika imaju pravo sudjelovati u obredima.

⁵ Riječ dolazi od *kordati* se s nekime (tal. accordarsi) = dogovoriti se, pogoditi se; i od *kord* (tal. accordo) = ugovor, pogodba (Skok, 1972).

Predškolska i školska djeca imaju u Domu svoj krabuljni ples u rano nedjeljno popodne, a odrasli navečer. Kao i tijekom cijeloga prethodnog razdoblja separacije/odvajanja, djeca ne sudjeluju u večernjoj zabavi odraslih. No, polaznici osmih razreda sretni su što će slijedeće godine moći plesati zajedno s odraslima, a neki od njih sudjelovati i u *kordiji*. Poslije faze separacije/odvajanja (maskiranih ophoda po kućama svakog četvrtka s prikupljanjem darova), za njih je kao pojedince nedjeljni krabuljni ples faza tranzicije, razdoblje prijelaza. Pokladnom nedjeljom tako dominiraju životni obredi prijelaza školske djece koja te godine dovršavaju osnovnoškolsku naobrazbu, te su iduće godine spremni sudjelovati u *kordiji*.

Kordija se po svojim obilježjima na osobiti način izdvaja u fazi tranzicije/prijelaza pokladnih običaja. Obnavljanje sedamdesetih godina, nakon što je u vrijeme II. svjetskog rata zamrla, govori o njezinoj važnoj ulozi u životu mještana. Stariji s ponosom i nostalgijom bodre mladež u održavanju ovoga običaja, prateći i ocjenjujući ishod, moguće čvršće veze među mladim sudionicima poslije izvedenoga ophoda.

Po načinu izvedbe i sudionicima *kordija* se potpuno razlikuje od ostalih pokladnih obreda. Za sudionike, mladiće i djevojke, to je faza tranzicije životnoga obreda prijelaza.

Sudionici, članovi *kordije*, razlikuju se tijekom pokladnih običaja od ostalih članova zajednice osobitom odjećom. Usred pokladnoga razdoblja oni nisu maskirani(!); tek se naziru elementi unificiranoga odijevanja. Momci imaju crvene marame oko vrata, a djevojke "francuske" kape na glavi. U tranziciji su novaci potisnuti u jednoobraznost, strukturalnu nevidljivost i anonimnost koliko god je to moguće (Turner, 1989:49).

Ostalih članova zajednice u vrijeme *kordije* gotovo da i nema. Rodbina i roditelji djevojaka susreću i promatraju *kordijaše* tek tijekom ophoda i ulazaka u djevojačke kuće gdje ih obilno časte fritama. Ali tijekom plesnih zbivanja na Placi i u Domu - kulminaciji obreda, osim sudionika *kordije* i sopaca, nema drugih članova zajednice. Novaci su tijekom novicijata "izvan" društva, te društvo nad njima nema nikakvu moć, napose stoga što su "posvećeni" (van Gennep prema Turner, 1989:49). Izoliranost, djelomice fizička, ali simbolički mnogo bolje izražena u jednoobraznom, nemaskiranom odijevanju, može se označiti kao "sakralizacija" članova *kordije*, njihovo trenutno uzdizanje, razlikovanje od ostalih članova zajednice⁶. Pokladnim ponedjeljkom tako dominira životni obred prijelaza sudionika *kordije*.

Pokladna povorka u utorak, veliko okupljanje cijeloga sela na Placi, čitanje *napovidi*, te zabava i ples koji slijede iza toga, kulminacija su godišnjega obreda intenzifikacije.

⁶ "Ritualni su, ..., tek tehnik e za mijenjanje stanja pojedinca i društva - iz svjetovnoga u sveto i iz svetoga u svjetovno" (Pierre Gordon, Leach i van Gennep, prema Čapo Žmegač, 1993:80).

Ispod površinske strukture običaja postoji dublja struktura kojoj pravila novaci moraju prisilno naučiti. Društvene su prisile ponekad neprirodno i iracionalno stroge. Stariji prisiljavaju novake da izvrše određene zadatke, a ne poslušaju li ih ili ne pripaze, mogu biti strogo kažnjeni ili izloženi ruglu (usp. Turner, 1989:84).

Mesopustari moraju biti vrlo oprezni, jer se može dogoditi da im sumještani ukradu lutka i objese ga na stup na rivi. Prije nekoliko godina, to se zaista zbilo i time im je nanesena velika sramota.

Za pojedince iz skupine *mesopustara* koji su dužni organizirati zbivanja pokladnoga utorka taj je dan faza tranzicije njihovog životnog obreda prijelaza. Koliko je značajno u tome sudjelovati govore izjave mlađih kazivača koji su posljednjih godina bili *mesopustari*. Po njihovim riječima, u snošenju troškova pokladnog utorka (ako već fizički ne mogu biti nazočni) pomažu im i svi oni Puntari koji su se te godine vjenčali, a više ne žive u Puntu, nego u Rijeci, Zagrebu ili inozemstvu⁷.

Taj dan se njihova međusobna povezanost ocjenjuje i u spretnosti čuvanja skrivenoga lutka prije polaska povorke (mještani nastoje doznati gdje je skriven, pa ako se *mesopustari* dobro ne dogovore, može se pronaći i osramotiti ih), do izražaja dolazi njihova maštovitost (npr. u izboru zajedničke maske i izradi lutka *Frane Mesopusta*), a njihova duhovitost i upućenost u društvena zbivanja Punta ogleda se u tekstu sastavljene *napovidi*, koju pažljivo slušaju, odobravaju ili kritiziraju svi okupljeni mještani.

Obratimo li dakle pozornost na životne obrede prijelaza, pokladnim utorkom dominiraju obredi prijelaza *mesopustara*.

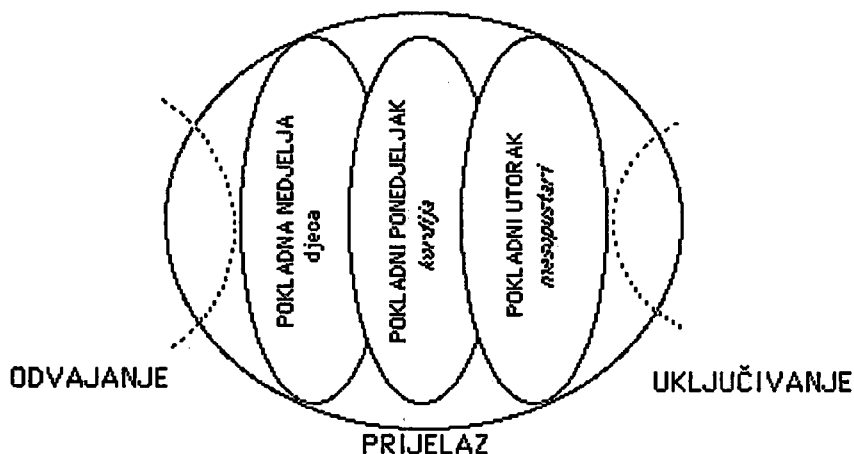
III. Faza inkorporacije/uključivanja

Analiziranjem pokladnoga utorka u Puntu može se uočiti preklapanje pojedinih faza životnih obreda prijelaza. Po van Gennepovu tumačenju trodjelne sheme to je moguće.

Sudjelovanje u pokladnoj povorci, u slušanju *napovidi* i u općem tancu na Placi, inkorporacija je, uključivanje djece. Nekima od njih (petnaesto-godišnjacima - po svršetku osnovne škole) dozvoljen je ulazak u novu dobnu skupinu zajednice - iduće godine smiju sudjelovati u *kordiji*.

⁷ 1994. godine bilo je šesnaest parova *mesopustara*, a samo osam parova sudjelovalo je u pokladnoj povorci. Ostali su pomogli u organizaciji i podmiranju troškova.

SLIKA 3. DOMINACIJA ŽIVOTNIH OBREDA PRIJELAZA PO DANIMA FAZE TRANZICIJE POKLADA

Pokladni utorak jest faza inkorporacije/uključivanja i za sudionike *kordije*. Još se uvijek na poseban način (tek u trećem obilasku povorke oko sela) uključuju u pokladnu povorku. Ulaze na čelo, dakle na istaknuto mjesto povorke, te uz sopce predvode posljednji (treći) ophod selom. Osim sudjelovanja u obredima pokladnoga utorka, podatak da u drugoj nedjelji od Korizme djevojke priređuju večeru mladićima s kojima su bile u *kordiji* otkriva da se vrijeme separacije njihovih životnih običaja iz pokladnoga razdoblja u blagome obliku proteže i na razdoblje Korizme, što potvrđuje neophodnost praćenja obreda u kontekstu i odnosu s obredima koji prethode i slijede promatrane.

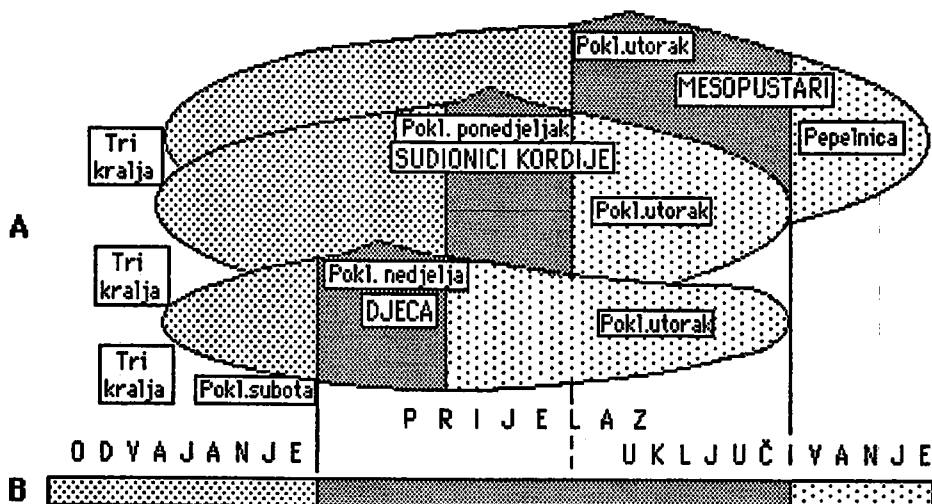
U idealnom modelu životnoga obreda prijelaza sudionicima *kordije* koji će se tijekom te godine vjenčati, u idućoj godini dozvoljeno je uključivanje u skupinu *mesopustara*.

Pokladni utorak je razdoblje u kojemu se faza tranzicije/prijelaza životnih obreda *mesopustara* preklapa s fazom inkorporacije životnih obreda djece i mladeži iz *kordije*.

Razdoblje inkorporacije za *mesopustare* je Pepelnica. Oni taj dan oplakuju i traže *Frana*. Time simbolički označavaju i kraj pokladnoga razdoblja, a ta faza njihovih životnih obreda prijelaza ujedno cijeloj zajednici simbolički donosi smirenje, očišćenje i povratak u razdoblje jačanja pravila, Korizmu, te tako čini i fazu inkorporacije/uključivanja obreda intenzifikacije u cjelini od božićnoga razdoblja, preko poklada do Korizme. Pepelnica po kršćanskome kalendaru označava početak Korizme, pa prema toj podjeli nije dio pokladnoga razdoblja, no pokladni običaji Punta protežu se i na taj dan, te ona tako vrlo znakovito sastavlja dva razdoblja i mijenja vrijednost vremena.

SLIKA 4. PREKLAPANJE POJEDINIH FAZA OBREDA PRIJELAZA
ODNOSNO INTENZIFIKACIJE

- A Faze životnih obreda prijelaza po skupinama i
B Faze obreda intenzifikacije cjeline Poklada

PROŽIMANJE I SNAGA OBREDA

Faza tranzicije/prijelaza obreda intenzifikacije - pokladna nedjelja, ponedjeljak i utorak, kulminacija su godišnjih pokladnih običaja. Kroz ta tri dana članovi cijele zajednice sudjeluju u obredima, s time da naizmjenično dominiraju životni obredi prijelaza pojedinih skupina. Naime, pokladnom nedjeljom dominiraju obredi prijelaza djece koja će godinu dana kasnije imati pravo sudjelovati u *kordiji*, ponedjeljkom dominiraju obredi prijelaza sudionika *kordije*, a utorkom dominira uloga *mesopustara* i njihovi obredi prijelaza. U idealnom modelu sheme obred prijelaza trajao bi tako najmanje tri godine, jer je to vrijeme nužno za odvijanje potpunoga prijelaza od školskoga djeteta do vjenčanoga pojedinca. Naime, svake godine moguć je prelazak pojedinaca određene skupine u višu fazu.

Kroz podvostručenje trodijelne sheme obreda intenzifikacije, te njihovo umnažanje u obliku životnih obreda prijelaza jača i njihov intenzitet. Karakteristike godišnjih i životnih obreda prijelaza nemoguće je analizom odijeliti, jer se u mnogim elementima preklapaju, te i tako doprinose intenzitetu obreda koji kulminiraju pokladnim utorkom.

Kako je pokladni utorak jedini dan pokladnih običaja kad sudjeluju svi mještani Punta, bez dobnih, statusnih ili kakvih drugih ograničenja, kako je to dan obilaska pokladne povorke kroz selo, čitanja *napovidi* i plesa na Placi (čime su u zbivanja uključeni i oni mještani koji aktivno ne sudjeluju, nego su samo promatrači), taj dan je vrhunac razdoblja u kojemu kulminira opuštenost i moć promjene uobičajenoga reda, svakodnevice.

U graničnosti se opće prihvaćeni, vrijedeći svjetovni društveni odnosi mogu prekinuti, pa prijašnja prava i obveze ne vrijede, društveni poredak naizgled je promijenjen/okrenut naglavce. U graničnosti se ljudi "igraju" elementima poznatoga, čineći ih neobičnima (Turner, 1989:51). Stoga se osim inverzija uloga (muško-žensko, stari-mлади) može vidjeti momke koji "guraju danju, guraju noću", "svete krave" i "mustafe" s naglašenim spolnim oznakama, karikature političara i "krvnih neprijatelja".

Okupljanje cjelokupne zajednice na Placi, osuđivanje pokladnoga lutka *Frane Mesopusta* za sve lanjsko zlo i zajednički *tanac* svih okupljenih na Placi zato se može promatrati i tumačiti kao obrede *intenzifikacije*. Vezani su uz godišnje doba, odnosno kalendar i ponavljaju se svake godine. Netko u njima može sudjelovati *nebrojeno puta* kao rođak ili prijatelj i poznavati njihov oblik bolje od samih inicijanata (Turner, 1989:45). Obredi intenzifikacije značajni su za cijelu zajednicu, ali i za pojedince kao članove zajednice, jer kroz njih se odvijaju i životni obredi prijelaza.

Ophodi *kordije* i pokladne povorke (koja čak triput uokrug obilazi selo), te zadržavanje i prelaženje preko glavnoga trga - Place, gdje se zbivaju svi značajni trenuci pokladnih obreda, simbolički označavaju prostorni prijelaz, "prag", koji razdvaja predobredni od postobrednog položaja pojedinaca, jer određeni prostor ili poseban način njegova korištenja također su obilježja obreda prijelaza. Prisjetimo li se kazivanja Puntara da na *kordiji* *sopci vode po kućama*, momci skupljaju djevojke, a kad se skupe, *idu na Velu placu*, prostor i njegovo poimanje u očima mještana postaje značajno.

"Prijelaz s jednoga društvenog položaja na drugi često je popraćen naporednim prostornim prijelazom, zemljopisnim kretanjem s jednoga mjesta na drugo. To može biti obično otvaranje vrata ili doslovno prelaženje praga koji razdvaja dva različita područja, jednoga vezanog uz predobredni ili predliminalni položaj sudionika, i drugoga, vezanog uz njegov postritualni i postliminalni položaj" (Turner, 1989:46)⁸.

⁸ Dodatna zanimljivost puntarskog korištenja prostora jest kretanje u smjeru suprotnome od kretanja kazaljke na satu. Ophod *kordije* obilazio je selom u tom smjeru, baš kao i ophodi pokladne povorke. "Oposun" i "naoposun" predmet su rasprave M. Stojkovića (1929), o kretanju na "pravu stranu", "naoposun" - po suncu, od istoka k zapadu, s lijeva na desno. Vezano je i uz religiju, pa je prihvaćeno u katolika i pravoslavaca. Prema različitoj tradiciji katolici idu "k suncu", a pravoslavni obrnuto. Po toj logici je prihvaćeno da i izvedbu kola Hrvati uobičajeno počinju kretanjem u lijevu stranu, a Srbi u desnu (uz moguće iznimke). U Puntu je pokladno kretanje suprotno onome koje se u katolika smatra dobrim. Možda činjenica da je takvo kretanje zabilježeno u vrijeme poklada, kad se sve radi naopako, može pomoći u njegovu tumačenju, no na ovom stupnju istraživanja to sam želio samo naznačiti kao podatak vrijedan budućega istraživanja.

Značenje pokladnih običaja za pojedince dobro oslikava i primjer momka, sudionika *kordije* 1991.g. Tada je izjavio da se nada da mu je to posljednja *kordija*. Ove godine taj momak nije išao za socpima u obilazak Punta po djevojke, no došao je u Dom gdje su kordijaši poslije ophoda večerali i zabavljali se. Tijekom posljednje tri godine on se nije vjenčao, a dvanaestogodišnje sudjelovanje u *kordiji* i nedavna operacija koljena bili su dovoljan razlog da ove godine ne sudjeluje u ophodu. Međutim, dugogodišnjim "stažem" kao kordijaš stekao je poseban ugled među mlađim kordijašima. Osim njega u Dom su navratili i drugi momci koji su više godina bili kordijaši, još se nisu vjenčali, ali im posao ili druge obveze ne dozvoljavaju daljnje sudjelovanje u *kordiji*. Možda je njihov dolazak dobra prilika da se upoznaju s budućom odabranicom.

U *kordiji* 1991.g. sudjelovalo je šesnaest parova, a 1994. g. čak tridesetišest parova. "Stariji" kordijaši utvrđuju kako im se ove godine pridružilo mnogo mladih, a prije samog ophoda po Punta mogla se među njima i primijetiti podijeljenost po dobi, odnosno "stažu". U razgovoru neki potvrđuju svoje sedmo sudjelovanje u *kordiji*, a djevojke koje su krenule u *kordiju* planiraju ići u taj ophod dok ne završe srednju školu, jer "kako će kad krenu na fakultet?!". Ove godine u *kordiji* su sudjelovale dvije djevojke čije su bake Puntarke. Jedna djevojka živi inače u Rijeci, a druga je prognanica iz Vukovara, a sad je u Punta kod bake.

Više od dvostrukog broja parova u *kordiji* ove godine, u odnosu na nekoliko prethodnih godina, te primjeri sudjelovanja djevojaka koje nisu rođene Puntarke, govore o novom jačanju i prilagodbi tradicije novonastalim uvjetima te o snažnijem odnosu pojedinaca i zajednice spram promatranih običaja.

Kazivanja o *kordiji* u prošlosti prikazuju idealni model prijelaza iz skupine kordijaša u skupinu mesopustara. U *kordiju* se išlo do vjenčanja, a parovi koji su se tijekom određene godine (između dva *mesopusta*) vjenčali, postaju *mesopustari* za tu godinu. Kontinuirano praćenje običaja i izjave kazivača pokazuju da se danas ne može očekivati takav prijelaz. Izostanak iz *kordije* može se opravdati i prije vjenčanja, ali vjenčani pojedinci moraju odraditi svoju mesopustarsku obvezu i toga se bez iznimke pridržavaju. Pitanje je da li su dužnosti pojedinca prema *kordiji* danas blaže, odnosno je li poimanje društvene prisile u tom slučaju popustilo ili ono nije postojalo ni u prošlosti nego je uvijek bilo samo zamišljeno⁹.

Obredi u okviru pokladnih običaja Punta potvrđuju Turnerovu tvrdnju da se u obredima može sudjelovati nebrojno puta, osobito kad se radi o obredima intenzifikacije, vezanim uz kalendar, u kojima sudjeluje cjelokupna zajednica.

Na primjeru pokladnih običaja u Punta potvrđeno je da obredi *separacije*, *tranzicije* i *inkorporacije* mogu različito trajati, da se mogu umnažati i u nekim karakteristikama

⁹ O pitanju iz sfere zamišljenoga i ostvarenog reda pisala je D. Rihman-Auguštin (1984).

preklapati. I na ovom primjeru dokazuje se univerzalnost trodijelne sheme obreda prijelaza kako je to postavio van Gennep, te dopunjavali znanstvenici koji su se poslije njega time bavili.

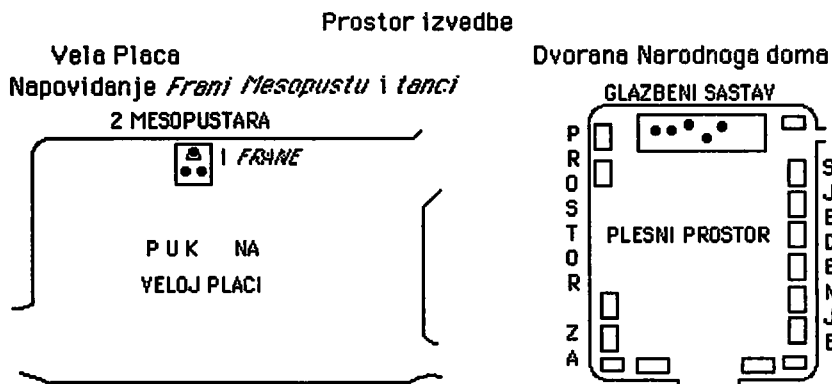
STUPNJEVI PLESNOG DOGAĐAJA

Analiza obreda prijelaza olakšava i tumačenje plesnih zbivanja puntarskoga pokladnog razdoblja, jer pokazuje nekoliko važnih razina plesnog događaja. Ove razine, odnosno stupnjevi odgovaraju stupnjevima razumijevanja plesnih događaja, kako ih je postavila A. F. Snyder (1989), i kreću se od makro prema mikro-pogledu na događaje. Svaki stupanj analize utvrđuje prostor, vrijeme i energiju - unutarnju snagu motivacije sudionika u plesnome događaju.

Prvi stupanj, opći, sveobuhvati plan (world view), pogled je koji otkriva važnost *zbivanja* za pojedinca i zajednicu, te njihovo konkretno iskustvo vremena i prostora, posebno kad se radi o ritualiziranome vremenu/prostoru. Na primjeru puntarskih poklada ovaj pogled govori o podijeljenosti godine od božićnoga razdoblja, preko poklada, do Korizme (vidjeti sliku 1.), o vraćanju Puntara u selo (domaći prostor) da bi sudjelovali u pokladnim običajima, te o unutrašnjoj simboličkoj snazi, energiji običaja, potaknutoj obredima prijelaza i intenzifikacije. Taj pogled općenito, široko promatra kontekst zbivanja, te pruža sliku društvenoga života Puntara u odnosu na svijet.

Drugi stupanj, pogled na obred i *izvedbu* (ritual/festival/performance) odnosi se na vrijeme pokladnoga razdoblja (v. sliku 2.), na prostore Punta kroz ophode, *napovid* i *tance* (v. sliku 5.). Snaga motivacije sudionika očituje se u intenzitetu javnoga iskazivanja (public display) i intenzitetu obreda (v. sliku 3. i 4.).

SLIKA 5. DRUGI STUPANJ PLESNOG DOGAĐAJA

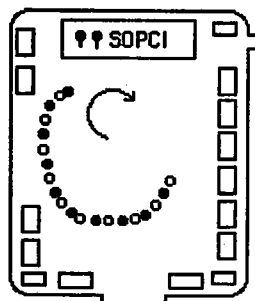

Treći i četvrti stupanj čine vanjski i unutrašnji pogled na ples (dance-outside view, dance-inside view). Može ih se označiti i kao mikro-događaje (micro-event), a odnose se na prostor i vrijeme opisane koreografskim pojmovima, te su po tome u osnovi isti. Ipak, treći stupanj promatra *skupinu* izvođača u prostoru/vremenu, a četvrti naglašava *pojedince* izvođača u prostoru/vremenu. Međusobni odnos plesača u trećem stupnju samo je naznačen, a u četvrtome stupnju pobliže ih tumači. Bitna razlika između ovih dvaju pogleda jest u tome što treći stupanj gleda od skupine prema pojedincu, a četvrti uočava prvo pojedince, te promatra njegovu ulogu u odnosu na skupinu. Na primjeru plesnih događaja Punta treći stupanj gledanja odnosi se na različite pozicije, raspored izvođača tijekom plesanja, ovisno o vremenu i prostoru izvedbe (v. sliku 6.), vrsti plesa koji plešu, odnosno energiji uloženoj u izvedbu plesa. Četvrti stupanj, odnos pojedinca prema skupini, razlikuje se također ovisno o vrsti plesa. U *tancu* se pojedinac ističe, u drugim plesovima uloga izvođača uglavnom je izjednačena, a u kretanju prema centru i iz centra kruga potreba za društvenom povezanošću pojedinaca najviše dolazi do izražaja.

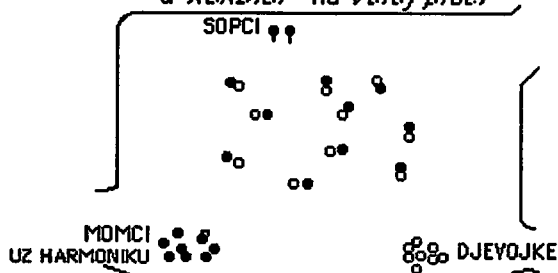
SLIKA 6. TREĆI STUPANJ PLESNOG DOGAĐAJA

Razmještaj - međusobni odnos plesača u prostoru/vremenu tijekom izvedbi pojedinih plesova

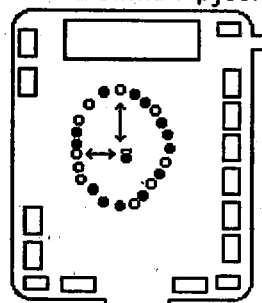
TANAC VA DOMU

POLKE i MAŽURKE u KORDLIJI na Velaj placi

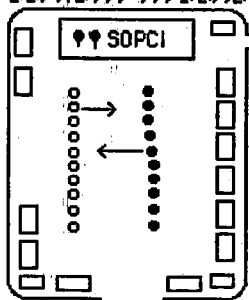

Kretanje iz centra i u centar kruga uz harmoniku i pjesme

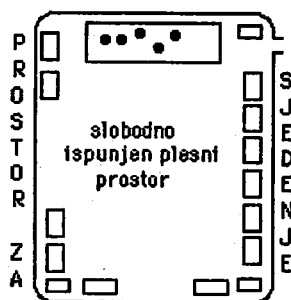

• plesač ○ plesačica
⊞ svirač harmonike

SUPROTA VA DOMU

disco plesanje

••••• glazbeni sastav s elektro-akustičnim instrumentima

Peti stupanj (the dancer, dance symbol), nastoji rastumačiti simboličko značenje plesa pojedinca, njegovu nošnju i pokrete tijela. Ovaj stupanj se prema Snyderovoj odnosi na plesove "nepismenih društava", dakle na izvan europska društva, a težište mu je na magijskome i simboličkome tumačenju plesa. Nemoguće je na primjeru puntarskoga plesanja danas, prepoznati magijski sadržaj plesa i simboliku toga tipa, jer u plesnom repertoaru Punta ne postoje plesovi za bolji urod i plodnost tipični za pokladno razdoblje u nekim drugim krajevima ili npr. plesovi nekog obrtničkog ccha. Može se samo pretpostaviti da je simboličko, pa čak i magijsko značenje, u prošlosti možda imao *tanac* - ples koji se po svojim svojstvima razlikuje od ostalih u Punta, no postavljanje takve hipoteze bilo bi presmjelo za izvršeno istraživanje. Simboličko značenje plesnih događanja može se uočiti i u dobroj podijeljenosti s obzirom na vrijeme izvedbi (djeca u nedjelju, mladež u ponedjeljak, a ženici u utorak), a simbolika pojedinca izvođača naglašena je u ulozi najboljega *tancadura*, jer očito nije svejedno tko predvodi ples.

Šesti stupanj - stupanj pokreta (movement level) analizira *kinestetičku bit* procesa plesanja. Labanova kinetografija neizbježno je sredstvo tog stupnja analize, a u nas je uobičajeno bilježiti ples i Žgančevim plesnim pismom. Na primjeru Punta prikazan je (slika 7.) primjer takve analize *polke*, uz notni zapis *tarankavice* - pjesme koja se u prošlosti, u nedostatku sopela, pjevala kao pratnja polki¹⁰. Taj stupanj analize dugo je bio tipičan samo za koreološka istraživanja strukture plesa, no danas ga izvode i antropolozi/etnolozi plesa, svjesni činjenice da bolje razumijevanje plesa i komparativna istraživanja velikim dijelom ovise i o strukturi plesa.

Sedmi, posljednji stupanj nazvan je kinemički. Kinemi su akcije i pozicije, geste tijela, koje same po sebe nemaju značenje, ali čine osnovne dijelove plesa (npr. uzdignuta ruka ili ruka položena o bok). Takva analiza pokreta izvedena je iz lingvističkih teorija (Kaeppler, 1985) i odnosi se na pokrete koji posebno u plesovima izvan europskih društava imaju *simboličko* značenje. U plesovima Punta takve geste može se prepoznati tijekom improvizacije plesača u *tancu*, u potresanju ruku, pljeskanju, udaranju nogama o pod i slično. Ti pokreti odražavaju izvođačevo poimanje estetike, a njihovo eventualno simboličko razjašnjenje moglo bi pridonijeti potpunijemu tumačenju plesa.

Gledajući od općega pogleda i makro-konteksta prema suženome mikro-kontekstu, pomičući težište promatranja s jednoga pogleda na drugi, dobiva se kompleksna slika plesa kroz vrijeme, prostor i uloženu energiju.

¹⁰ Na nagovor R. Bonifačić kazivači su nam (1991.) tijekom plesnog zbivanja *kordije* u Domu, u odvojenoj prostoriji, *tarankali* transkribiranu *tarankavicu*.

SLIKA 7. ŠESTI STUPANJ PLESNOG DOGAĐAJA

Punat, 1981.

POLKA

Pjevali: Ive Orlić Karabaić i Anton Karabaić

Fonoteka IEF-a, 1735/7

Snimila i transkribirala:

Ruža Bonifačić

♩ = 98

Vra-žja ma-la ka-ko li-po tan-ca

pod Smo-kov-cu u Ma-ta Lo-vran-ca

**ZAPIS
ŽGANČEVIM PLESNIM
PISMOM**

NOTNI ZAPIS

♩ = 98

Vra-žja ma-la ka-ko li-po

**KINETOGRAM
(LABANOTACIJA)**

M Z

JEDINSTVENOST TANCA

Analiza plesnoga repertoara pokazuje da se razlikovao ovisno o trenutku događaja. Tijekom najvećeg dijela plesnih događaja plesali su izvođači sve plesove osim *tanca* i *suprote*. Nijedan od plesova nije bio više zastupljen u odnosu na druge. Tijekom izvedbi pojedinih popularnijih melodija, plesači bi glasnije zapjevali ili bi se, plešući u paru, nešto intenzivnije zavrtili, ali raspoloženje izvođača i promatrača bilo je relativno ujednačeno, sve do trenutka izvedbe *tanca*. Raspoloženje se tada naglo rasplamsalo, a svaki pojedinac nastojao se na svoj način nametnuti.

Već podatak da se tanac obično izvodi samo jednom i to na kraju plesnoga događaja te naporno sviranje¹¹ i plesanje ukazuju na njegovu posebnost. I po svojim svojstvima se *tanac* razlikuje od svih ostalih plesova u Punta. Snaga i moć plesa kao sredstva izražavanja i komunikacije u *tancu* dolaze do punoga izražaja. Nadmećući se pred sopcima, plesači prvenstveno komuniciraju s njima, nameću im se, a sopci ocjenjuju i promjenom glazbene teme određuju koliko će to nadmetanje trajati. Plesači time pokazuju svoje sposobnosti i ostalim sudionicima *tanca*, ali i svim okupljenima koji kao promatrači prate *tanac*. Pojedini improvizirani pokreti, geste i mimika u *tancu* igraju važnu ulogu. Potresanjem uzdignutih ruku u trenutku *prebira*, uzvikivanjem poruka sopcima plesači pokazuju svoje osjećaje, te fizičke i motoričke sposobnosti.

Moć izražavanja pojedinaca u *tancu* veća je nego u drugim plesovima. Na temelju vlastitog promatranja slažem se s mišljenjem S. J. Cohen (prema Glickman, 1978), da nije samo fizički pokret taj koji je izražajan, nego da je u izražaju *tanca* značajna upravo snaga, energija, koja sa javlja stvaranjem pokreta. *Tanac* tako ima neka svojstva koja ga čine posebnim u odnosu na druge plesove Punta, ima svojstva graničnosti, svojstva koja dozvoljavaju izvođačima "igranje" elementima poznatoga i trenutnu promjenu društvenih pravila, što se ogleda u isticanju, nadmetanju pojedinaca. Takvo ponašanje je dozvoljeno pa čak se i očekuje. S boljom izvedbom plesači dobivaju bolju ocjenu promatrača i time stiču ugled ili dokazuju već stečeni. Ugled plesača nije nebitan, jer *tanac* uvijek predvode najbolji *tancaduri*, oni od kojih drugi mogu dobro učiti.

I na koncu, da je *tanac* posebno značajan ples pokazuje i prihvaćanje njegova imena koje ima mnogostruko značenje. Pojmovi *tancati* (plesati uopće), *tancadur* (plesać), ići na *tanac* (sudjelovati u plesnome događaju) također dokazuju posebni položaj toga plesa, njegovu duboku ukorijenjenost u svijesti Puntara, a time vjerojatno i njegovu starinu.

¹¹ Poslije jedne takve svirke imao sam prilike vidjeti raskrvareni jezik sopca. Naime, tehnika sviranja uvjetuje stalno dodirivanje, udaranje piska sopele vrhom sviračeva jezika.

ZAKLJUČAK

Neslućne mogućnosti plesa kao načina izražavanja ljudskoga tijela i duše, magija i umjetnost plesa, vječno su zaokupljale čovjeka, jer je moć izražavanja osjećaja u plesu mnogostruka. Plesom se mogu izraziti i one emocije koje je teško izgovoriti ili napisati, a emocije su, iako dio čovjekova intimnoga života, kulturne činjenice. One su osobno iskustvo, ali im je značenje dano našim postojanjem u društvu (Povrzanović, 1992:66).

Ples se stoga može potpuno doživjeti samo kad se u njemu sudjeluje.

Govoriti ili pisati o plesu znači oduzeti mu dimenzije koje ga čine cjelovitim, a jednodimenzionalnim opisom mogu se samo dočarati određene spoznaje o plesu.

Neovisno o tome radi li se o strukturalnome/koreološkom opisu plesa, ili o kontekstualnome/antropološkom, jednodimenzionalnost u opisu nemoguće je izbjeći. Ipak, suvremena postmodernistička antropologija ističe autorsko *pisanje kulture* (writing culture) kao bit antropološkoga i etnološkoga terenskoga rada, te uređivanje, sređivanje, obradu (editing) terenskoga iskustva, uključujući i transkribirane iskaze - kao rkonstrukciju originalnih i konstrukciju novih konteksta (usp. Povrzanović, 1992).

Stvarajući novi kontekst o plesu u pokladama Punta, pišući o njemu, otkrivam njegovu ulogu i značenje za Puntare. Pokladni običaji, kao dio godišnjega tijeka vremena, za Puntare imaju karakter obreda, a ples je njihov neizostavni dio.

Pokazalo se da su sastajanja subotom, od Tri kralja do pokladne nedjelje, za njih društvene zgode, okupljanja posebnoga tipa, plesne večeri odnosno plesni događaji. I taj, prvi dio razdoblja, a osobito drugi dio, pokladna nedjelja, ponedjeljak i utorak, vrijeme su kad se uz ples i zabavu intenziviraju prijateljski, susjedski i rođaćki odnosi, zagledaju mladići i djevojke, te kroz *kordiju* "dogovaraju" buduće veze.

Kroz plesne događaje u Puntu mogu se protumačiti međusobni odnosi ljudi. Može se primijetiti intenzivan utjecaj vanjskoga svijeta na Puntare, njihov otvoren odnos prema svijetu i suvremenim utjecajima, ali mogu se otkriti i određeni oblici društvene prisile, čvrsto povezani s tradicijom. Može se također uočiti međusobno povezivanje Puntara, ali i njihovo nadmetanje i isticanje u vlastitome okružju.

Za razliku od isključivo koreološkoga istraživanja, donedavno najčešćega u Europi, istraživanje plesa u plesnim događajima pruža mnogo više spoznaja o kulturi i čovjeku, o ulozi i utjecaju pojedinca i zajednice na stvaranje i izvedbu plesa, te o značenju plesa za pojedinca i zajednicu. Kontekstualni pristup istraživanju plesa kao dinamičnoga procesa neophodan je s obzirom na prirodu plesa kao sredstva neverbalnoga izražavanja, komunikacije, ljudskoga ponašanja.

Praćenje plesa u plesnim događajima i kontekstu pokladnih običaja kao obredu prijelaza, otkrilo je njegovu važnost u životu cijele zajednice. Unatoč snažnim utjecajima izvana, činjenica da mladi ravnopravno ili čak izrazitije od ostalih članova zajednice sudjeluju u plesnim događajima, u izvedbama tradicijskih plesova jednako aktivno kao

i netradicijskih, te postojanje sopaca i njihove svirke u svim važnim zbivanjima, govori o živoj i snažnoj tradiciji Punta.

Svježim podacima istraživanoga mesopusta 1994. o mnogo većem broju sudionika *kordije* u odnosu na prethodne godine te o sudjelovanju djevojaka koje nisu rođene Puntarke, treba dodati i naglašeno kazivanje mladića koji su za mesopust 1992. godine, unatoč zabranama vlasti, simbolički i u smanjenom obujmu, ipak održali običaj osude mesopusnog lutka na Veloj placi. Neki od njih mjesecima su bili hrvatski vojnici, dakle i te kako svjesni teškog ratnog razdoblja. Nisu mogli shvatiti ni prihvatiti zabranu održavanja svojih mesopusnih običaja. S ponosom ističu kako su i te godine pročitali *napovid*. Mesopust Frane vratio se 1993. bez administrativnih zabrana, a ovogodišnji broj sudionika *kordije* govori o novom poletu, jačanju i prilagodbi tradicije u svijesti mladcži.

LITERATURA

Bonifačić, Ruža: *Tradicijsko pjevanje u Puntu na otoku Krku*, magistarska radnja, Odsjek za muzikologiju - etnomuzikologija, Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu, 1990.

Čapo Žmegač, Jasna: Hrvatski korizmeno-uskrсни običaji u svjetlu teorija rituala prijelaza, *Etnološka tribina* 16, 1993, str. 75-112.

Glickman, Jack: Dance and Theory of Expression, prikaz skupa American Society for Acstetics, *Dance Research Journal* 10/2, 1978, str. 62.

Kacppler, Adrienne: Structured Movement Systems in Tonga, u: *Society and the Dance: The Social Anthropology of Performance and Process*, ed. P. Spencer, New York, Cambridge University Press, 1985, str. 92-118.

Povrzanović, Maja: Etnologija rata - pisanje bez suza?, *Etnološka tribina* 15, 1992, str. 61-80.

Rihtman-Auguštin, Dunja: *Struktura tradicijskog mišljenja*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.

Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1972.

Snyder, A. F.: Levels of event patterns: a theoretical model applied to the Yaqui Easter ceremonies, L. Torp (compiler), *The dance event: a complex phenomenon*, proceedings of the ICTM study group for ethnochoreology, Copenhagen, 1989.

Turner, Victor: *Od rituala do teatra, Ozbiljnost ljudske igre*, A. Cesarec, Zagreb, 1989.

Vodopija, Miljenko: Maturiranje kao rite de passage, *Narodna umjetnost* 13, 1976, str. 77-91.

Zebec, Tvrtko: Plesni događaji u mesopusnim običajima Punta, *Etnološka tribina* 14, 1991, str. 169-184.

TANAC IN THE CARNIVAL IN PUNAT AS A RITE OF PASSAGE

Summary

Initiation and its social dimensions seem to be an important constituent of Carnival customs in Punat on the island of Krk. Interpreting these customs with the aid of the theory of the *rite of passage*, first expounded by Arnold van Gennep, the author perceives an unusually big energy input both by the individuals and the community. As dance has a noticeable place in Carnival customs they are also studied as a dance event. The emphasis in the interpretation of the dance event moves forward from a general world view of the event to the study of the kinemic level of the dance, using the model proposed by A. F. Snyder. By its features, the dance *tanac* occupies a special place in the dance event.